

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ПОСТТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС

Микола Козловець,

*доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Висвітлено особливості національного самовизначення і формування національної ідентичності в сучасній посттоталітарній Україні; показано ретроградність ідеології російського націоналізму й неоімпералізму та небезпеку її для майбутнього України; обґрунтовано необхідність формування цілісної політики гуманітарного розвитку України.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, національне самовизначення, посттоталітарний дискурс, ідеологема «русский мир».

Peculiarities of national self-determination and formation of national identity in modern post-totalitarian Ukraine are highlighted; shows the retrograde ideology of Russian nationalism and neo-imperialism and its danger to the future of Ukraine; the necessity of forming a holistic policy of humanitarian development of Ukraine is substantiated.

Keywords: identity, national identity, national self-determination, post-totalitarian discourse, ideology «Russian world».

Загальноновизнано, що важливою складовою будь-якого національного проєкту, національного самовизначення є спільна ідентичність. У широкому контексті під національною ідентичністю розуміють індивідуальне й колективне відчуття належності до певної національної спільноти, отожднення з її символами, цінностями, культурою, історією, територією, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами [1, с. 3]. Зрозуміло, що найбільш інтенсивні процеси формування національної самосвідомості і тожсамості відбуваються під час змін суспільних відносин, коли виникає гостра потреба переосмислити попередній досвід, сформулювати перспективи розвитку, вибудувати цілісну соціально-історичну систему, яка складалася б із характерних для нації політичних, економічних, ідеологічних, культурних та інших утворень, котрі б поєднувалися в єдиному просторово-часовому континуумі. Кожне нове покоління заново переосмислює особливості своєї спільноти, яка не є статичною конструкцією, а постійним процесом формування основних складових національного буття, національної самосвідомості у відповідності з новими реаліями світу. «Існування нації, – зазначав Ернест Ренан, – це щоденний плебісцит» [2, с. 262].

Дуже гостро проблема національного самовизначення постала перед Україною, яка проходить складний процес перевизначення і трансформації культурно-національної й цивілізаційної ідентичності. Це зумовлено, по-перше, надзвичайно важливою роллю національної ідентичності в національно-державному будівництві; по-друге, її тісним взаємозв'язком із зовнішньою політикою; по-третє, суперважливим геополітичним та геостратегічним положенням України [3, с. 158]. До того ж Україна перебуває в силовому полі суперечливих соціально-цивілізаційних тенденцій – глобалізації і національно-етнічного, державного уособлення і модернізації. Особливості сучасного розвитку українського суспільства зумовлені та максимально обтяжені тоталітарним минулим, наявністю триваючої травми, котра має глибоке історичне коріння, передумови та детермінанти. Для України проблеми національного буття та ідентифікації актуалізувалися й подіями на Євромайдані, анексією Росією Криму, війною на сході країни. Нині Україна знову зіткнулася з проблемою історичної ваги – загрозою увіковічення успадкованого нами фактору «неісторичності української нації» [4, с. 7].

Зі здобуттям незалежності процес самоусвідомлення українським народом власної національної ідентичності містив у собі дві фази. Перша фаза – це набуття ідентичності відторгнення: «МИ не ВОНИ», або як у Л. Кучми, «Україна – не Росія». І в цьому акті протистояння немає жодної етнофобії чи расизму. Цей етап, судячи з усього, ми сьогодні проходимо. Друга фаза у процесі набуття національної ідентичності – опрацювання суспільно-політичного проекту на майбутнє. Цей проект має поєднати в собі минуле, сучасне і майбутнє [4, с.7].

Впродовж багатьох десятиліть українці жили в межах тоталітарної системи, яка нав'язала суспільству ідею «трьох братніх народів», союзу 15 республік і соцтабору, відчуття належності до «єдиного радянського народу» з його роллю у світовій історії (нації ще не скасовувалися, а лише «зближувалися!»), що стимулювало відмову від національної ідентичності на користь загальнорадянської. Хоча розрив «пуповини» між Україною і тілом колишнього Союзу фізично не був болісним, але, можливо, через це й не відбулося власне події народження – все виглядало не як поява нового суспільного організму, а як відпадання шматка від поруйнованої будівлі імперії. Тому не дивно, що величезна група гетеростереотипів України, як і її автостереотипів – це стереотипи розмитої ідентичності. Зазначимо, що у західному світі й досі сприйняття України залежне від стереотипу Радянського Союзу (який зберігається при усвідомленні, що це вже former Soviet Union).

Необхідно визнати, що сьогодні ми, на жаль, ще не обрізали пуповину ані з радянською системою, ані – остаточно – з Росією. Без сумніву, мапа оновленої України стає чистішою від імперської спадщини, ми відрізаємо себе ідеологічно від країни-агресора, стаємо українською Україною; відбулося становлення автокефальної помісної православної церкви. Разом із тим українці не наважилися безкомпромісно порвати з минулим, тривалий час борсалися у лещатах багатовекторності, постійно озиралися на Москву, перебували у полоні віри у міфічне братерство і т.ін. Ситуація транзиту поставила перед українцями проблему макросоцієтальної самоідентифікації: визначитися відносно колишньої радянської державності та однозначно заявити свою позицію щодо нової держави, визначитися зі своєю етнічною ідентичністю, зробити вибір відносно рідної мови, культури, конфесії, вибрати для себе зовнішньополітичні орієнтації.

Формуванню національної ідентичності в сучасній посттоталітарній Україні притаманний всезагальний парадокс. З одного боку, посттоталітарний індивід і загалом соціум не можуть продуктивно використовувати накопичений за добу тоталітаризму досвід, пам'ять, соціальне знання для продукування себе у майбутнє. Події 90-х років ХХ ст., Помаранчева революція і Євромайдан, російсько-українська війна рішуче перервали тяглість попередньої соціально-політичної практики; а з другого, – глибина реальних перетворень в країні не відповідає викликам і масштабам змін у глобалізованому світі. Якщо проаналізувати масив нинішнього соціального досвіду, історичної пам'яті, то він у переважній своїй частині спирається на минулі соціальні схеми та паттерни, які втратили свою легітимність. «Тоталітарне минуле, – правомірно стверджує О. Гомілко, – продовжує існувати в нинішній Україні крадькома, втративши амбіції, відмовившись від власного імені, активно мімікуючи, але залишаючись по суті господарем становища, продовжує відтворювати себе. Ми опинилися в стані своєрідної тихої стагнації посттоталітарної руїни. І неабияку роль у збереженні цього становища відіграє відсутність рефлексії щодо тоталітарного минулого і його влади над днем нинішнім» [5, с.27]. І далі дослідниця зауважує: «Спротивом цьому штучному «забуттю» і униканню речей в їх справжніх іменах є усвідомлення нинішньої культурної, соціальної, національної, політичної ідентичності України як посттоталітарної за своєю суттю. Це означає, що весь процес самоідентифікації в сучасній Україні є фальсифікованим, якщо ігнорує значення тоталітарного минулого і тоталітарної спадщини в нашому житті» [5, с.27].

У нашому сьогоденні увиразнилися небезпечні, часом загрозливі тенденції для української перспективи. Російська агресія проти України та інспіровані ззовні сепаратистські рухи на сході країни відбувалися і відбуваються під прапорами «Русского мира» – проєкту, який бере початок у православно-імперській ідеології XIX – початку XX століття і суттєво відрізняється від моделей розв'язання «українського питання» за советської доби. Якщо советська модель передбачала визнання на політичному та культурному рівні окремих української ідентичності та нації, то запроваджена 2014 року в Україні «новоросійська» модель «Русского мира» заперечує право українців на існування як окремого етносу та нації і трактує їх як частину російського цілого, не залишаючи місця навіть для етнографічного малоросійства [6, с. ix]. Втім, накидвана Кремлем стратегія поділу України за етнічними, лінгвістичними та культурними ознаками наразилася на спротив із боку народу переважної більшості українців, які об'єдналися навколо загальноєвропейських цінностей і поліетнічної та багатокультурної моделі української ідентичності. Для сучасної Росії історія Русі – це не тільки пошук власної ідентичності, а захоплення чужого спадку й чужої історичної території. Наша історична пам'ять потребує реконструкції та реставрації, які допоможуть вийти за межі нав'язаних нам Москвою історичних міфів.

Сьогодні Росія, ініціюючи заяву «Дванадцять кроків зі зміцнення безпеки в Україні і в Євроатлантичному регіоні», нав'язує Європі тезу про необхідність запуску нового всеосяжного національного діалогу про ідентичність в Україні за участю лідерів громадської думки, науковців і всесвітньо визнаних експертів. Більше того, вона пропонує надати можливість і сусідам України (передусім Польщі, Угорщині та Росії) також висловити свою думку. Діалог має зачіпати теми історії та національної пам'яті, мови, ідентичності та проблеми меншин. Невід'ємною складовою діалогу мають бути терпимість і пошана до етнічних і релігійних меншин як усередині країни, так і за кордоном. Тут практично повторюються всі тези кремлівської пропаганди про Україну як державу, що не відбулася, про відсутність української ідентичності (мовляв, українці й росіяни – один народ), про природну ксенофобію українців і про необхідність введення над ними своєрідного «зовнішнього управління», принаймні у сфері національної історії й історичної пам'яті [7, с. 5].

Інтереси Російської Федерації щодо України пов'язані, з одного боку, з цивілізаційною ідентичністю значної частини населення, історичними, економічними, родинно-побутовими зв'язками, близькістю культур, мов і т. ін.; а з другого, – Росія за будь-яку ціну намагається стати світовим лідером в економіці, науці і культурі, відновити самодержавну велич, перетворитися на світову альтернативу начебто зникаючому зі сцени Заходу. Так, в одному з інтерв'ю президент Росії В. Путін заявив: «Інтеграція Росії та України разом з їхніми спроможностями і конкурентними перевагами приведе до появи глобального суперника для Європи та світу. Ніхто цього не хоче. Ось чому вони роблять усе, щоб нас розділити» [8, с. 9].

Після розпаду СРСР міф про «велику Росію» підтримувався багато в чому мрією про возз'єднання Росії, якщо не в межах колишньої радянської держави, то у складі союзу «трьох братніх слов'янських народів». Помаранчева революція 2004 року, а потім Євромайдан 2013–2014 років завдали нищівного удару по російському міфу самооцінки. Образ «України, що впливає на Захід», абсолютно несумісний з уявленням Росії про себе, ідея, що «Україна – не Росія» просто не вміщується в російську суспільну свідомість, і тому витісняється в «колективне несвідоме» [9, с. 27]. Взагалі євразійство, «русский мир», теорія слов'янської єдності та інші подібні теорії – це набір старих і нових ідеологічних засобів, за допомогою яких Росія і сьогодні намагається штучно відгородити багато народів від Європи і решти світу. Зазначимо, що й на Заході побутує думка про особливу історичну близькість України і Росії, хоча якщо подивитись на факти,

то, скажімо, з Литвою або з Болгарією в Україні значно більше спільного. Уявлення Росії про себе та своє місце в світі на сьогодні багато в чому застаріли. Тектонічні зміни у глобальному світі потребують побудови такої логіки поведінки Росії, яка була б автентичною зміненому геополітичному статусу країни.

Україна так і не спромоглася виробити своє бачення розвитку Балто-Чорноморського регіону, над яким Росія намагається відновити свій контроль. Останній не втратив для неї геополітичної привабливості. Для Росії це важливий транспортний коридор, «вихід у Європу». Контроль над цим регіоном, з одного боку, робить Росію «причетною до Європи», а з другого, – дає їй віднайти «близький по духу», слов'янський етнічний «матеріал», який допомагає протистояти «демографічній експансії» Азії та зберігати своє слов'янське обличчя [10, с.14]. Через нові стратегічні наддержавні утворення, на зразок Балто-Чорноморського союзу, ми повинні відновити історичну співпрацю, культурні зв'язки з Болгарією, Румунією, Чорногорією та іншими країнами. Ідентичність цих народів – абсолютно зрозуміла українцям. Вони так само жили на межі християнського та мусульманського світів, довгий час перебували під володарюванням інших держав, тому на рівні ментального сприйняття світу ми дуже близькі.

Актуальним залишається і завдання поновлення історичних зв'язків між минулим та сьогоденням в умовах втрати спільного соціального досвіду різних поколінь, розпорошення історичної пам'яті, поширення нігілістичних оцінок історичних подій. Скажімо, є чимало краєзнавчих та історичних музеїв, експозиції яких містять безліч цитат комуністичних ідеологів, спотворених історичних фактів, лексики радянського періоду, а почасти – й підходів до організації виставок та екскурсій. Маємо приклади, коли зі старої експозиції, створеної ще в 70–80-х роках ХХ ст., виривають частини, змінюють текст, фото, додають іншу інформацію, скажімо, про Голодомор, репресії чи національно-визвольну боротьбу, порушуючи тим самим логіку та естетику експозиції. Потрібна ґрунтовна реекспозиція з урахуванням сучасних вимог і тенденцій, перевірка історичних фактів, лексики і термінології, щоб, зрештою, почати говорити без штампів радянсько-російської історіографії. Політика пам'яті має сприяти реінтеграції історичних подій та їх репрезентації у нових культурних формах: монументах, меморіалах, ландшафтах, музеях, архівах, кінофільмах, різних жанрах усних історій та бібліографічних конструкціях.

Розвиток України як самодостатньої національної держави нині надзвичайно сильно й прямо залежить від її реінтеграції в Європу, включення в європейський культурний, політичний й економічний простір. В умовах постановня Об'єднаної Європи вже не лише як цивілізаційної, а й як політичної цілісності, цей вибір набув більш конкретного змісту і постав одним із визначальних факторів українського самовизначення. Відтак маємо прискорювати створення наднаціональної європейської ідентичності на основі сформованої національної ідентичності, яка б гармонійно розвивалася в європейській культурній сфері.

Оскільки процеси інтеграції та глобалізації активно впливають не лише на національну економіку, а передусім на соціогуманітарну сферу, нагальною є необхідність формування цілісної політики гуманітарного розвитку України. Мусимо з гіркотою визнати, що українська влада виявилася нездатною забезпечити захист національного культурно-інформаційного простору, а отже, активно і системно формувати національну ідентичність, зберігати, захищати, розвивати і поширювати власні ідеали та цінності «Тільки системна акцентуація на національних пріоритетах гуманітарного розвитку динамізує формування сучасної моделі конкурентоспроможної нації, базованої на прискореному нарощенні інтелектуально-духовного потенціалу суспільства та науково-технологічних інновацій. Водночас Україна має розв'язувати надзвичайно складну проблему політичної консолідації та гомогенізації суспільства, без чого важко сподіватися на віднайдення власного шляху національного розвитку, становлення української політичної нації, утвердження модернізаційного характеру

української національної ідеї, створення спільного культурно-символічного простору та формування поряд з українською національною ідентичністю європейської ідентичності» [11, с.42].

Гуманітарна політика сучасного українського суспільства, яке характеризується динамікою соціальних процесів, етно- та конфесійною багатоманітністю, суперечливістю духовно-культурних орієнтирів, різновекторними зовнішньополітичними устремліннями, має спрямовуватися на формування модерної української ідентичності, творення єдності та суспільної солідарності, на зміцнення міжетнічного миру, на презентацію України в європейському і світовому інформаційно-культурному просторі.

Література

1. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. Вісник Житомирського державного університету. 2011. Випуск 60. Філософські науки, 2011. С. 3–9.
2. Ренан Ернест. Що таке нація? Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2006. С. 253–263.
3. Рафальський І. О. Феномен українського національного самовизначення. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 240 с.
4. Ткаченко В. Національна ідея: історіософія проблеми. Освіта і суспільство. 2018. № 2. С.7.
5. Гомілко О. Посттоталітарний дискурс: відмова від минулого чи попередження майбутньому? Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, Львів, 18 – 21 вересня 2003 р. С. 26-29.
6. Плохій С. Походження словянських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії / Вид. 3-є, перегл. і випр. Київ: Критика, 2017. 456 с.
7. Соколов Б. Нова платформа для нового Мюнхена. День. 2020. 18 лютого. С.5.
8. Сірук М. Про безпековий сектор та парламентський контроль. День. 5 березня 2020. С.8-9.
9. Яковенко І. Україна як сон Росії. День. 2019. 22-23 листопада. С.27.
10. Краляк П. Міжмор'я: історія та перспективи. День. 28 січня 2020. С.3; 29 січня. С.3,14.
11. Жулинський М. Куди йдемо? Україна. Наука і культура. Вип.35. 2009. С. 38–43.

УДК 94(477)

БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД ІМЕНІ ІВАНА І ЮРІЯ ЛИП ЯК МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ

Кучеренко Світлана,

*заступник голови правління Благодійного Фонду
імені Івана та Юрія Лип, м. Одеса*

У статті йдеться про діяльність громадської організації Благодійний Фонд імені Івана та Юрія Липи, що впродовж 20 років займається дослідженням, популяризацією та актуалізацією життєвого шляху й творчої спадщини лікарів, письменників, громадсько-політичних діячів, батька і сина Івана Львовича Липи (1865-1923) і Юрія Івановича Липи (1900-1944), зокрема про організацію Всеукраїнських науково-практичних конференцій; укладання Реєстру пам'ятних місць родини Лип та упорядкування бібліографічних покажчиків творів Івана та Юрія Лип.

Ключові слова: Іван Львович Липа, Юрій Іванович Липа, Благодійний Фонд імені І. та Ю. Лип, Липівські читання, бібліографічний покажчик, реєстр пам'ятних місць,

The article deals with the twenty-year activity of the Ivan and Yuriy Lypa Charitable Foundation, which researches, promotes and actualizes the life and creative heritage of doctors, writers, public and political figures, father and son Ivan Lvovych Lypa (1865-1923) and Yuriy Ivanovych Lypa (1900-1944), including the organization of All-Ukrainian scientific